

АКТУАЛЬНО

ЧОМУ В ШКОЛІ ВАЖЛИВО ВЧИТИ ЧИТАТИ ХУДОЖНІ ТВОРИ, А НЕ ВИВЧАТИ ЛІТЕРАТУРУ

Валентина СНЄГРЬОВА, старший науковий співробітник Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, кандидат педагогічних наук

Нова парадигма освіти в сучасному інформаційному суспільстві спрямована на формування соціально необхідного рівня *читацької компетентності*: читати і розуміти прочитане, критично переробляти здобуту інформацію, доповнювати і ефективно використовувати її для життя, професії, самовдосконалення. Читання є базовим компонентом, що характеризує життєдіяльність людини, воно лежить в основі формування всіх компетенцій.

У соціумі, культурі існує абсолютна цінність дитячого читання і читання взагалі. На чому ця цінність базується? Найперше, на тому, що читання – це засіб проникнення в культуру, засіб власного розвитку. Читач, занурюючись у книжку, уявляє обставини, в яких опинився герой, ідентифікує себе з цим героєм; думає, як би вчинив на його місці і відчуває сильні почуття; він замислюється. Однак, якщо ми подивимося на сучасні мистецтва, наприклад, на кіно, то побачимо, що глядач також переживає велику кількість подій, що відбуваються з героєм і викликають найрізноманітніші почуття, але тут є тонкість, тому що занадто мало доводиться додумувати, занадто мало аналізувати контент, пред'явлений у відеоформі. Письмовий же текст передбачає більше особистих і особистісних зусиль. Американський соціолог, фахівець з теорії комунікацій Ніл Постман ще в 1982 р. писав, порівнюючи читання і телебачення, що люди, які бачать безпосередньо відеокартинку на екрані, реагують на неї не аналітично, а емоційно. І саме тут виникає небезпека маніпуляції глядачем, коли, використовуючи певні сюжети, можна керувати

емоціями цілої аудиторії. Тому читання важливе насамперед для розвитку мислення людини.

Повноцінне читання має кілька етапів: 1) етап навчання читання, в якому задіяні діти до 9 років; 2) перехідний період – до 11 років; 3) читання для навчання – з 11 років, коли сформовано стійку навичку читання. Дослідження учнівського читання якраз базується на цих етапах.

Існують дані міжнародних порівняльних досліджень *грамотності читання* (основний критерій, який передбачає розуміння змісту прочитаного) четвертокласників (PIRLS), а також результати грамотності читання, але вже 15-річних школярів (тестування PISA). Слід зазначити, що такі дослідження проводять кожні три роки, починаючи з 2000. У дослідженні 2015 року взяли участь понад 70 країн. Україна до 2018 року не брала участі в моніторингу PISA, і перші результати тестування українських учнів згодом мають бути доступними. Провідна галузь у цьому році – читання. Читацьку грамотність PISA визначають як здатність людини розуміти та використовувати письмові тексти, розмірковувати про них і читати з метою розширення своїх знань і можливостей, досягнення своїх цілей, участі в соціальному житті.

Як розв'язується проблема читання на уроках зарубіжної літератури? Аналіз чинних підручників із зарубіжної літератури засвідчив перенасиченість їх інформацією – культурологічною, літературознавчою, біографічною, поданою здебільшого без завдань, тобто з грубим порушенням діяльнісного компонента програми, в готовому, відшліфованому вигляді; чимало завдань до художнього тексту мають узагальнювальний характер, нерідко такі завдання розпочинають аналіз тексту, що порушує процес його природного сприйняття учнем-читачем.

Нова програма для 10 класу (рівень стандарту) містить твори 22 авторів і пропонує вибрати для вивчення 14 – 17 творів. Кількість навчальних годин – 35. Щоправда, серед пропонованих великих за обсягом творів учитель може вибрати 7.

Незважаючи на це, грамотному читанню потрібно продовжувати навчати навіть у старших класах. Найбільшою мірою це завдання стосується шкільних літературних курсів. Таке навчання буде успішним, якщо його організувати з використанням ефективних стратегій читання.

Стратегії читання – це група методів, прийомів, завдань, з допомогою яких організовується повноцінне засвоєння змісту тексту. І тут важливо, щоб учні опановували практичні прийоми читання, аналізу та інтерпретації, оскільки саме на практиці включається мотивація, розвиваються загальнонавчальні й комунікативні вміння. Учитель має здолати межу між тим, що пропонується в програмі, і реальним світом. Він сам повинен вчитися відповідати на виклики сучасності.

Кілька слів про мотивацію. В останні роки 20 психологи розвели внутрішню і зовнішню мотивацію. Внутрішня – це коли «я навчаюся, бо мені цікаво», а зовнішня – це «я читаю для того, щоб...». У психології з'явилося поняття «залученість». Йдеться вже не про мотивацію, а про те, чи вдалося педагогу будь-якими доступними засобами захопити дитину читанням. Проблема мотивації сьогодні певною мірою поступається більш технологічним підходам: що треба зробити для того, щоб створити умови, за яких школяр захоче навчатися.

Які стратегії читання, на наш погляд, найбільш прийнятні на уроках літератури? Перш за все – це стратегія «вчитель як читач». Думаю, що кожен з учителів-словесників широко застосовує цю стратегію, не вдаючись, як то кажуть, в деталі. Тим не менш, успішне її використання позначається на наших учнях, і від того, яким читачем був учитель, залежить, чи стали читачами його учні.

Серед методичних прийомів, найбільш ефективних для реалізації чинної програми із зарубіжної літератури в умовах скорочення годин, я б виділила *читання і аналіз (або коментар) ключових епізодів твору*. Це класичний прийом, він мотивований не тільки економією навчального часу, урахуванням реальної навчальної ситуації, коли програмовий твір рідко прочитується

школярами на момент його вивчення, а й сучасними освітніми технологіями, що дозволяють прочитати художній твір «тут і тепер», залучити його до читацького досвіду учня за допомогою інших мистецтв – кіно, телебачення, живопису, музики. Водночас, жоден з предметних результатів не може бути досягнутий за відсутності самого читання і заміні його переказами короткого змісту, кіноверсіями, коміксами або аналізом художнього твору без знання учнями його тексту, що широко увійшло у вчительську практику.

Покажемо це на прикладі вивчення поеми Гомера «Одіссея» в 10 класі. У *вступному слові* вчитель зазначить, що поеми Гомера «Іліада» і «Одіссея» займають центральне місце в античній культурі. Культурологи називають ці тексти «Біблією греків», а Платон писав про Гомера: «Поет цей виховав Елладу, і...його варто уважно вивчати, щоб згідно з ним побудувати все своє життя». Ці тези важливо колективно розшифрувати на підсумковому етапі вивчення твору.

В «Одіссеї», що оповідає про пригоди царя Ітаки Одиссея, дія відбувається після завершення Троянської війни. Троя загинула, а переможці-греки перетворили троянців на рабів і роз'їхалися: кожен з грецьких царів поплив Егейським морем у свою країну. Найдовше добирався додому цар Ітаки Одиссей. Сюжет поеми присвячений цим подіям.

Програма пропонує 1 – 2 уривки за вибором учителя. Щоб проілюструвати характерні особливості античної культури, звернемося безпосередньо до фрагменту пісні 19, події якої підводять читача до завершення поеми. Читанню та коментарю уривка може передувати *перегляд фрагмента «Повернення Одиссея»* із фільму «Одіссей» (1997 р.). У процесі роботи вчитель демонструє *відеоряд*, елементи якого представлено у тексті статті.

Після 10 років мандрів цар Одиссей повернувся на батьківщину, в Ітаку. Він приходить у вигляді старого жебрака й нікому не каже, хто він такий. Відкрився він тільки старій служниці і своєму синові – Телемаху. Чому він так вчинив? На це є причини. По-перше, він був відсутній майже 20 років – 10

років війни і 10 років мандрів, і майже ніхто на Ітаці не вірив, що він ще живий. Крім того, він хоче перевірити, чи вірна йому його дружина – цариця Пенелопа. І, нарешті, оскільки він був відсутній так давно, і ніхто вже не вірив в те, що він живий, в його палаці оселилися і бенкетують так звані женихи – найзнатніші чоловіки Ітаки, які, вважаючи його дружину вдовою, примушують її вибрати собі серед них нового чоловіка. Пенелопа пручається, як може, але зрозуміло, що це опір не може тривати нескінченно.

Презентація (відеоряд):

1. Едвард Додвел. Ітака. 1821.
2. Франсіс Сидней Мушамп. Пенелопа. 1891.
- 2.1 Сандіс Ентоні, Пенелопа, 1878.
3. Генадій Єпіфанов. Одиссей. 1956.
- 3.1. Євген Демаков, Одиссей завершив мандри.

Перед Одиссеєм стоїть важке завдання – повернути собі дім, родину і владу. Зрозуміло, що якби, повернувшись, він сказав, хто він такий, то, швидше за все, женихи його відразу б убили. А так у нього є шанси перехитрити женихів і перемогти їх. Але, крім сина, у нього немає інших помічників. А ворогів багато, і вони молоді, сильні чоловіки. Яким чином літній людині, нехай навіть за допомогою молодого сильного юнака, перемогти цілу ватагу? Ось про це Одиссей і думає. І про це йдеться в перших двох рядках гомерівського тексту:

Сам у господі тим часом зоставсь Одиссей богосвітлий,

Смерть-бо усім женихам готував із Афіною разом.

Уже ці дві рядки можуть викликати подив сучасного читача. Те, що Одиссей думає про, як йому перемогти женихів, - це зрозуміло. Але до чого тут Афіна? Чому Гомер так пише?

Тут варто *актуалізувати читацький досвід учнів*, які вже знають, що стародавні греки вірили в цілий пантеон богів - мешканців гори Олімп. Афіна – одна з дочок Зевса, богиня мудрості. Греки вірили, що якщо хтось проявляє

мудрість, далекоглядність, спритність, то це тільки тому, що йому допомагає богиня Афіна. Вона вкладає йому в голову мудрі думки. Сучасні люди кажуть: я придумав (або я закохався). Давній грек ніколи б так не сказав. Замість «я закохався» він сказав би: «Прийшла Афродіта» (богиня кохання), замість «я придумав» він сказав би: «Афіна мені допомогла». Цей спосіб думок дуже добре продемонстровано в поемі. Одисей залишився один в спорожній кімнаті, і став думати, як йому позбутися женихів. І в цьому йому допомагає Афіна.

Читаємо далі:

До Телемаха він швидко із словом звернувся крилатим:

«Час, Телемаху, відціль бойову повиносити зброю

Разом усю. Женихів же, як, це спостерігши, про неї

Стали б питати, солодкими знов заспокоїш словами:

«Я її виніс від диму. На ту вона зброю й не схожа,

Що залишив Одисей, як походом до Трої подався, -

Вся від дихання вогню почорніла вона й пошкарубла.

Ще й важливішу Кроніон у серце поклав мені думку.

Як би, упившись вином і сварку якусь розпочавши,

Ви не поранили б тут один одного та не зганьбили б

Сватання й учти. Бо тягне до себе людину залізо».

План Одисея такий: його дружина, цариця Пенелопа, оголошує женихам, що її новим чоловіком стане той, хто переможе в змаганнях зі стрільби з лука. Лук цей навіть напружити важко, тому, що він колись належав царю Одисею – богатирю, чоловікові з неабиякою фізичною силою, і з цим луком далеко не кожен може впоратися. Проте в змаганні можуть взяти участь усі бажаючі. Одисей надіється у ході змагань заволодіти луком і, маючи запас стріл, убити женихів одного за одним. Але для того, щоб здійснити цей план, потрібно дещо зробити.

Змагання відбудуватимуться у великій залі в палаці царя, де щодня бенкетують женихи, і де по стінах розвішано зброю. Зброя висить вже багато

років. Вона заіржавіла і покрилася кіптявою, тому що в кутку зали знаходиться вогнище, на якому смажать м'ясо, а бенкет полягає в тому, що женихи їдять смажене м'ясо, запиваючи його вином. Одисей розуміє, що завтра, коли женихи прийдуть знову, вони неодмінно запитають у царевича Телемаха, молодого і недосвідченого, куди поділася зброя. І велемудрий, далекоглядний Одисей вчить свого сина, як треба відповісти, буцімто заручившись підтримкою самого Кроніона (Зевса) і тим самим приспавши будь-які можливі підозри непроханих гостей. Думки в Одиссея від Афіни, обережність у Телемаха – від Зевса. Таким чином, можна зрозуміти твердження про античну культуру філософа Олексія Лосева: «Антична культура безособова», в ній немає поняття особистості: думки і почуття – все від богів. А де ж активність, неповторність кожної особистості? – Нічого цього в античній культурі немає, - зазначає вчений,- як немає і в текстах Гомера.

4. *Слайд* Жорж Трюффо. Одиссей и Телемах.

Тут доречно *проблемне запитання до тексту*, у ході роботи над яким учні спробують з'ясувати, чи справді античні герої – лише маріонетки в руках богів-олімпійців, а чи таки наділені неповторними особистими якостями?

Читаємо далі. Одисей із сином вночі, коли женихи залишили залу, стали виносити зброю, і Телемах звертається до батька із запитанням:

«Батечку, диво я бачу велике очима своїми!

Стіни будинку, і сволки, й балки прекрасні, й соснові

Бантини, й сохи високі, що їх підпирають, так ясно

Світяться перед очима, немов би вогонь десь палає.

Мабуть, хтось є тут з богів, що простором небес володіють».

У чому полягає це диво, про яке говорить Телемах? У тому, що серед ночі немає темряви. Одисей знає, що їм допомагає богиня мудрості Афіна, а Телемах вперше бачить таке, тому він здивований.

Звернемо увагу, як Гомер описує все, що можна побачити очима. Якщо порівнювати з сучасними текстами, то найбільше його текст схожий на

кіносценарій: в кожній сцені докладно описано, скільки дійових осіб, як вони виглядають, як вони одягнені, хто кому що сказав, хто що зробив. Особливо ясно це видно, наприклад, в епізоді розмови мандрівника-Одіссея з Пенелопею, в якій він повідомляє, що «бачив» її чоловіка. Якщо так, каже Пенелопа, то опиши, як виглядав цар Одісей, у що був одягнений. Гомеру не шкода півсторінки, щоб дуже наочно описати одяг царя:

*Плащ пурпуровий, подвійний носив Одісей богосвітлий
 З вовни м'якої, на нім золота була пряжка, на пару
 Вушок застебнута, й зверху - оздоба тонкої роботи:
 В лапах передніх у пса оленя трепетало плямисте,
 З іклів його вириваючись. Всі дивувалися люди
 Із золотих цих тварин - як пес оленя рве зубами,
 Олень же ніжками б'є, втекти намагаючись марно.
 Бачив також і хітон я блискучий на тілі у нього,
 Так він лиснів, як лушпиння тонке з цибулини сухої.
 Ніжна й м'яка ця тканина, немовби те сонце, сіяла.
 Отже, на пишній хітон цей багато жінок задивлялось.*

І тут знову потрібен коментар учителя. Хітон – це сорочка до колін з короткими рукавами, яку надягають безпосередньо на тіло. Він був зшитий з дивно тонкої тканини, яка нагадувала лушпиння цибулі. Схоже, тканина була рідкісна і дуже красива, тому що всі, хто бачив цей одяг, дуже дивувалися. Але хітон – не дуже теплий одяг, і тому на той випадок, якщо буде холодно, Одісей носив плащ – великий шматок щільної м'якої вовни, який тримається на плечах, завдяки тому, що він заколотий пряжкою під горлом. І ось Гомер з особливим захопленням описує цю застібку – золоту, із зображенням мисливської сцени.

Презентація (відеоряд):

5. Кауфман Анжелика, Пенелопа.
6. Віллі Погані. Одісей стріляє із лука.

7. Тишбейн Іоганн Генріх Вілгельм. Одиссей та Пенелопа.

Як розвиваються події далі? Цариця Пенелопа переконалася, що мандрівник говорить правду: вона добре пам'ятала, як був одягнений її коханий чоловік, вирушаючи на троянську війну, і перейнялася до цієї людини довірою. Вона вирішила надати йому притулок і їжу. А коли в давнину мандрівника запрошували погостювати, то потрібно було виконати перший обряд гостинності – помити йому ноги, тому що люди подорожували головним чином пішки і після тривалих переходів ноги у них були поранені і брудні. Пенелопа просить дозволу у гостя помити йому ноги.

Одіссей погоджується, але каже, що не хотів би, щоб ноги йому мила котрась із молодих служниць, і Пенелопа пропонує, щоб це зробила бабуся. І ось Одиссей потрапляє в скрутне становище: справа в тому, що ця бабуся – його власна няня Евріклея. Вона почне мити йому ноги, намацає шрам на коліні, який був у царя ще з юності. (Шрам цей був від рани, яку завдав йому на полюванні дикий кабан). Няня зрозуміє, що це не мандрівник, а цар Одиссей. Усе так і сталося.

*старенька, узявши блискучу мідницю,
Що умивали в ній ноги, холодної досить вливає
В неї води і гарячої ще додає. Одиссей же,
Сівши до вогнища, швидко від світла у тінь одвернувся, -
В думці побоювався він, щоб старенька, вмиваючи ногу,
Шраму на ній не впізнала, - усе тоді зразу б розкрилось.
Ближче вона підійшла, щоб помити. І зразу впізнала
Шрам на нозі, де кабан колись іклами білими вдарив...
Жінка старенька тим часом, до шраму торкнувшись руками,
Зразу впізнала його - і ногу із рук упустила.
Впала в мідницю нога Одиссеєва, й мідь задзвеніла,
Посуд убік нахилився, і на землю вода розлилася.
Радість і сум охопили її душу, очі сльозами*

Зразу наповнились, голос дзвінкий мов застряг їй у горлі.

До підборіддя його доторкнувшись, вона говорила:

«Ти ж - Одиссей, моя люба дитино! А я не впізнала,

Поки ноги не торкнулась мого владаря дорогого!»

Для античності надзвичайно важливим є чуттєве свідчення реальності – все те, що можна побачити очима, помацати руками, – і гомерівський стиль своєю подробицею дуже добре ілюструє цю особливість: справді, нічого не можна додати: таз був мідний, але добре начищений і виблискував, як золотий; описано, скільки було холодної води і скільки гарячої; описаний процес миття: Евріклея взяла ногу, намацала шрам, розхвилювалася, очі наповнились сльозами, у неї перехопило подих. Усе це ознаки сильного душевного хвилювання, і вони присутні в гомерівському тексті, тобто подробиця викладу просто феноменальна, ніщо не залишено без уваги. Це дуже важливо, це не просто так. Це прояв античного світовідчуття. В еллінів був культ тілесної краси: коли горбатий, кривий, кульгавий – просто ізгої, абсолютно незалежно від своїх душевних якостей. Коли людину приводили до суду, адвокат просив її роздягнути, і якщо підсудний був гарним, - його відпускали, тому що красивий не може бути злочинцем. У Стародавній Греції проводились змагання краси серед юнаків і серед дівчат. Переможці були відомі всій Греції, їм ставили пам'ятники, оспівували у віршах тільки за тілесну красу. Звідси – велична скульптура, головний мотив якої – зовні прекрасна людина. Німецький філософ Освальд Шпенглер, характеризуючи давньогрецьку культуру, зазначав, що душа людини у стародавніх греків – це форми її тіла.

Презентація (відеоряд):

8. Франклін Сіммонс. Пенелопа.

8.1 Річард Джеймс. Пенелопа.

Представлений матеріал за часом приблизно займе урок. Для домашнього завдання радимо запропонувати учням дочитати пісню 19 і створити власний коментар прочитаного.

Таким чином, у процесі читання й аналізу фрагментів пісні 19 «Одіссеї» Гомера на уроці реалізуються:

- стратегія «вчитель як читач», що спрямовує і підтримує читацьку діяльність учнів;
- комунікативна стратегія, яка підтримується насамперед діалогічною формою викладу матеріалу;
- культурологічна стратегія літературного тексту, що реалізується завдяки відеоряду та залученню культурознавчої інформації художнього тексту.

Упровадження цих стратегій організовує розвиток читацької діяльності старшокласників від живого спостереження над мовними засобами твору – до розкриття його інтриги і характеристики героїв для того, щоб досягати своїх цілей,; від колективної роботи над текстом – до індивідуальної; від формування особистісного ставлення й оцінки прочитаного – до планування подальшої роботи і створення власних текстів.

1. Граник Г.Г., Бондаренко С.М., Концевая Л.А. Как учить работать с книгой. – М., 2007.
2. Деякі питання участі України у міжнародному дослідженні якості освіти PISA-2018 / <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248816832>
3. Кудрявцев В. Т. Свобода учитися: К. Роджерс идет навстречу В. В. Давыдову (контуры новой философии образования) / Психологическая наука и образование, 2010, № 4. – С. 51 – 60.
4. Пустовит А.В. История европейской культуры. – К., 2004.
5. Чого має навчати сучасна освіта: дискусія на World Education Forum / <https://osvitoria.media/experience/chomu-maye-vchyty-suchasna-osvita-dyskusiya-na-world-education-forum/>